p-ISSN 0044-1600
e-ISSN 2392-3458

www.zer.waw.pl

Zagadnienia Ekonomiki Rolnej

2(351) 2017, 125-137

PLAMENA YOVCHEVSKA
Akademia Rolnicza
Sofia

DOI: 10.30858/zer/83024
Tłumaczenie

BUŁGARSKA WIEŚ – ZAGADNIENIE ZRÓWNOWAŻENIA W PROCESIE TRANSFORMACJI

Czasem jest tak, że to, co się liczy, nie da się policzyć,
a to, co daje się policzyć – nie liczy się.
Albert Einstein

Abstrakt

Artykuł stanowi próbę znalezienia odpowiedzi na pytania, które prawdopodobnie dobrze odzwierciedlają sytuację bułgarskiej wsi. Dlaczego istotne jest jej zrównoważenie, szczególnie często podkreślane w okresach transformacji? W czasie kryzysu wieś pełni rolę socjalnego buforu dla członków danej społeczności. Zrównoważenie wsi jest pokazane przy użyciu zestawu wskaźników.

Podstawy tego zagadnienia tkwią w trójelementowym łańcuchu: człowiek – natura – społeczeństwo. Współcześnie etymologiczna definicja wsi, określająca ją jako miejsce, gdzie mieszkańcy zajmują się rolnictwem, musi ulec modyfikacji. W celu wykazania zrównoważenia wsi, w artykule pokazano znaczenie zmian w WPR i rozwiązaniach dotyczących kwestii ekologii. Człowiek i jego otoczenie znajdują się wśród priorytetów XXI wieku.

Słowa kluczowe: wieś, zrównoważenie, transformacja, WPR 2014+.

Kody JEL: Q00, Q01, Q15.

Wstęp

Wieś jest podstawową formą skupiska siedzib ludzkich na wszystkich etapach historii rozwoju gospodarczego w Bułgarii. Jest to zjawisko znane, stale badane i szczegółowo analizowane. Wydaje się, że obecnie wieś traci swe znaczenie dla części bułgarskiego społeczeństwa i uważa się, że ma ona coraz mniejszą rolę do spełnienia. Jednak dla pracowników nauki problemy związane ze wsią, wiejskim społeczeństwem i produkcją rolną wciąż stanowią pole do prac badawczych.

Tradycja i restart

Obecnie trwa restart pierwotnego sektora gospodarki. Analiza łańcucha człowiek – natura – społeczeństwo i włączenie jego elementów w ramy polityki Unii Europejskiej doprowadziły do zwiększenia wymagań wobec bułgarskich producentów, by pogłębiali swoją fachową wiedzę i upowszechniali stosowanie praktyk przyjaznych dla środowiska naturalnego. Przyszłość rolnictwa i jego zrównoważone włączanie do aktualnego modelu społecznego zależy od uświadomienia sobie jego ważnej roli oraz odpowiedzi na pytanie: „Dlaczego jest to tradycyjny sektor dla kraju?". Ma on nie tylko silny pozytywny wpływ na gospodarkę narodową. Ten pierwotny sektor nie utracił i nie utraci swego znaczenia z tego zasadniczego powodu, że zapewnia spełnienie jednego z podstawowych warunków koniecznych do życia. Chodzi mianowicie o dostarczanie produktów żywnościowych niezbędnych do wyżywienia społeczeństwa, przy czym powinna być to żywność bezpieczna dla zdrowia. Pomimo spadającego znaczenia wsi w tworzeniu dochodu i dawaniu zatrudnienia oraz rozpowszechnienia się żywności wytwarzanej w sposób przemysłowy, z użyciem szerokiego wachlarza syntetycznych ulepszaczy i aromatów, jest oczywiste, że smak świeżej żywności jest niezastąpiony. Produkty „zdrowej żywności", o doskonałych cechach organoleptycznych, zawierające witaminy, minerały i aminokwasy, są podstawą wyżywienia korzystnego dla zdrowia konsumentów, niezagrażającego środowisku naturalnemu. Jest to wytłumaczenie podstawowej cechy zawierającej się w psychice przedstawicieli obecnych i wcześniejszych generacji społeczeństwa bułgarskiego, tj. umiłowania do ziemi. Cecha ta jest głęboko zakorzeniona w naturze ludzkiej, podobnie jak potrzeba czerpania sił żywotnych ze składników pokarmowych pozyskiwanych ze środowiska. Zaś wyzwania stojące przed społeczeństwem w obecnych czasach prowadzą nieuchronnie do restartu działalności rolniczej. Dzieje się tak dlatego, że, jak stwierdził Einstein „to, co się liczy, nie da się policzyć". Część paradygmatów obowiązujących jeszcze niedawno – dochodowość, konkurencyjność i osiąganie zysku na wolnym rynku – obecnie staje się coraz bardziej zdominowana przez wzrost znaczenia ekologii i konieczność wdrażania nowych metod łagodzenia skutków negatywnego wpływu działalności gospodarczej na środowisko naturalne. Natura bowiem jest stałym uczestnikiem procesu produkcyjnego zachodzącego w sektorze pierwotnym. Natura stanowi też punkt wyjścia dla tego procesu. Wyniki ekonomiczne i kondycja jednostek gospodarczych prowadzących taką działalność zależą od jakości użytkowanych zasobów naturalnych. Zatem, dla osiągnięcia satysfakcjonujących rezultatów, konieczne jest zapewnienie zrównoważenia środowiska naturalnego. Częścią tego środowiska jest rolnictwo. Zrównoważenie gospodarki wiejskiej i rolnictwa jest zawsze bardzo ważne, a szczególnie w okresach transformacji i zmian instytucjonalnych. Poziom kultury instytucjonalnej odnoszący się do bułgarskich obszarów wiejskich w ostatnich dekadach pokazuje ich żywotność i jest gwarancją na skuteczny restart sektora rol-

nictwa w kraju. Dotychczasowe osiągnięcia oraz perspektywy dalszego jego rozwoju dają nadzieję na skuteczną realizację podstawowych efektów synergii.

Sytuacja ekonomiczna i otoczenie instytucjonalne

Zmiany sytuacji ekonomicznej i otoczenia instytucjonalnego w różnych okresach historii rozwoju kraju wywierały bezpośredni wpływ na sytuację wsi i rolnictwa, i odwrotnie. W przypadku niekorzystnego rozwoju sytuacji politycznej i ekonomicznej, wieś jest źródłem impulsów pobudzających gospodarkę. Stanowi to przesłankę jej zrównoważenia. Zagadnienie zrównoważenia rolnictwa pojawiło się w warunkach transformacji systemów społeczno-politycznego i ekonomicznego. Rola wsi była zawsze pozytywna dla relacji społeczno-ekonomicznych w przypadku wszelkich zmian instytucjonalnych zachodzących w okresach ekonomicznych i politycznych przemian dokonujących się w kraju na przestrzeni lat. Szczególnie odnosi się to do łagodzenia negatywnych skutków decyzji polityczno-ekonomicznych wywieranych na wieś i jej otoczenie. Wieś posiada bowiem własne struktury instytucjonalne, które mogą spełniać funkcje socjalnego bufora w przypadku wystąpienia niekorzystnej sytuacji ekonomicznej. Podczas niektórych złożonych zmian instytucjonalnych w ostatnich dekadach wieś i sektor rolny pełniły konstruktywną rolę w zabezpieczeniu zatrudnienia, w tworzeniu źródeł ożywienia gospodarczego w danym regionie lub też w całej krajowej gospodarce. Douglas North, laureat Nagrody Nobla z 1993 r., podczas cyklu wykładów oraz w publikacji pt. *Instytucje, zmiany instytucjonalne a wyniki ekonomiczne* przeanalizował problem „W jaki sposób kontrolować zmiany instytucjonalne?". Autor stwierdza: „instytucje są to reguły gry w społeczeństwie lub ograniczenia stworzone przez ludzi w celu uregulowania odniesień międzyludzkich" (North, 2004, s. 12). „Instytucje to zespół regulacji formalnych, nieformalnych ograniczeń i mechanizmów wnoszących czynnik ciągłości. Ważną ich cechą jest, że reguły formalne mogą być zmieniane przez państwo, zaś zmiana zasad nieformalnych zwykle następuje bardzo wolno" . Można wyróżnić dwa poziomy reguł: 1) formalny, tworzący strukturę organizacyjną, którego zmiany są proste; 2) nieformalny, składający się z „ustalonej praktyki działania, tradycji, kultury – są to czynniki określające stabilność reguł nieformalnych" (North, 2004, s. 3). Wyróżnienie tych dwóch poziomów daje asumpt do ich zbieżności lub dywergencji. Niekiedy reguły formalne i nieformalne nie są zbieżne. „W momencie drastycznej zmiany reguł może okazać się, że wprowadzane zmiany są obce dla istniejącej kultury instytucjonalnej i w rezultacie kolidują z daną instytucją, z funkcjonującą kulturą instytucjonalną i przyjętymi regułami" (Kabakchieva, 2007, s. 128).

Źródła reguł nieformalnych instytucjonalnej kultury wiejskiej prowadzą do odwiecznej tradycji dążenia do rozwoju rolnictwa i hodowli zwierząt w Bułgarii. Ścisłe powiązanie między producentami rolnymi i pracą w rolnictwie jest zdeterminowane przez szczególnie korzystne warunki naturalne w kraju. Czte-

ry kolejne pory roku, tworzące naturalny kalendarz, dają możliwość uprawiania 145 gatunków roślin w środowisku, w warunkach polowych. Warunki agroekologiczne są podstawą analiz potencjału, roli i znaczenia rolnictwa w Bułgarii. Krajowe warunki naturalno-klimatyczne, tworzące strefy agroklimatyczne, w połączeniu z bogactwem żyznych gleb są podstawą wyraźnie zaznaczającej się roli sektora pierwotnego w gospodarce i jego dużego wpływu na wyniki ekonomiczne. Znaczenie sektora pierwotnego zarówno dla całej gospodarki narodowej, jak i dla społeczno-ekonomicznej sytuacji kraju jest również bezdyskusyjne. Zatem źródłem zrównoważenia obszarów wiejskich, a także przywiązania mieszkańców wsi do ziemi są występujące bogate i zróżnicowane zasoby naturalne oraz wysoki potencjał do prowadzenia działalności rolniczej.

Znaczna część zmian w historii gospodarczej kraju miała bezpośredni wpływ na sytuację wsi. Dynamika zmian politycznych i ekonomicznych oraz towarzyszące im zmiany instytucjonalne przekładają się na rolnictwo i obszary wiejskie. Kilka przykładów zmian instytucjonalnych w tym sektorze wskazuje na zrównoważenie wsi i znaczenie rolnictwa w wypracowywaniu lepszych wskaźników rozwoju społecznego i lepszych rezultatów ekonomicznych dla obszarów wiejskich i dla całego społeczeństwa.

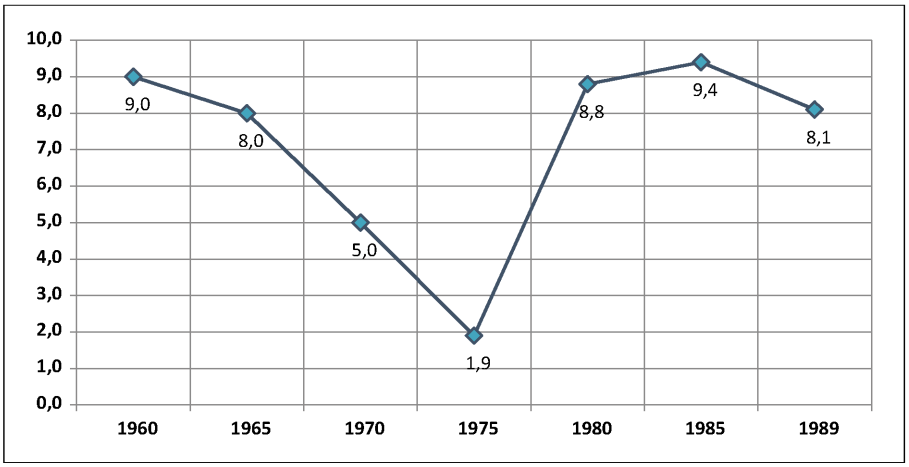
Reforma struktur produkcyjnych – nowe otoczenie instytucjonalne

Pierwszy przykład wskazujący na zmianę otoczenia instytucjonalnego jest związany ze zmianą istniejących organizacji rolniczych, funkcjonujących w ramach systemu społeczno-ekonomicznego. Przekształcenie Rolniczych Spółdzielni Pracy w Spółdzielnie Produkcji Rolnej w 1975 r. uwalniało zatrudnionych w rolnictwie z bezpośredniego obowiązku sprawowania pieczy nad anachronicznymi formami gospodarstw rolnych. Konsolidacja produkcji odbywała się wskutek zarządzeń politycznych i towarzyszyły jej duże zmiany instytucjonalne. Stankov (1990, s. 31) pisze, że w rezultacie:

> „(…) mieszkańcy wsi zostali pozbawieni możliwości zarządzania. Stracili oni wówczas zainteresowanie prowadzoną działalnością rolniczą z powodu niemożności wywierania na nią jakiegokolwiek wpływu (…) warunki życiowe zepchnęły ich na najniższe stopnie społecznej pewności siebie (…). Gospodarstwa rolne działające w ramach Spółdzielni Produkcji Rolnej zostały zawojowane przez machinę biurokratyczną (…). Rolą producentów stało się wykonywanie bez zastrzeżeń zarządzeń kogoś innego".

Celem uspołeczniania struktur produkcyjnych było wdrożenie tez rządzącej partii, aktualnych w latach 80. XX wieku, stanowiących o zrównaniu pracy fizycznej z umysłową. Dotyczyło to również wsi. Rozpoczął się proces industrializacji i wprowadzono do produkcji pewne uprawy polowe. Zostało to uznane za sukces, pomimo że pociągało ze sobą spowolnienie rozwoju pewnych ważnych dla kraju gałęzi produkcji roślinnej, jak na przykład sadownictwa, będących źródłem przewag konkurencyjnych dla Bułgarii. Reforma instytucjonalna

nie uwzględniała modelu zrównoważonej produkcji roślinnej, który był budowany i upowszechniany przez wiele pokoleń bułgarskich rolników.

Rys. 1. Dochód narodowy generowany przez wiejskie gospodarstwa przyzagrodowe (%).
Źródło: dane opracowane na podstawie Iliev (2001, s. 62).

Reakcja społeczeństwa wiejskiego na wprowadzane formalne reguły i normy instytucjonalne, którą można było zresztą przewidzieć, przedstawiona jest w postaci graficznej na rysunku 1. Po roku 1975 gospodarstwa przyzagrodowe znacznie zwiększyły swój udział w dochodzie narodowym. „Ten wzrost wyraża stosunek rolników do kombinatów rolno-przemysłowych" (Iliev, 2004, s. 63). Wyniki innych analiz są podobne: „gospodarstwa rolne będące własnością prywatną zaczęły spełniać rolę czynnika niwelującego niekorzystne skutki funkcjonowania kombinatów rolno-przemysłowych i podobnych struktur. W rezultacie przestano liczyć na efekty działania gospodarstw spółdzielczych i zaczęto wspierać koncepcję tworzenia gospodarstw prywatnych" (Stankov, 1990, s. 32). Inni autorzy podawali przyczynę kryzysu w rolnictwie w skali makro: „Nasze społeczeństwo naruszyło dotychczasowe naturalne i społeczne podstawy rolnictwa i umieściło je w 'alchemicznej retorcie' [wg Marksa – alchemicznej retorcie kapitału, przyp. aut.] industrializacji (odbieranej jako nieadekwatna, a wręcz agresywna forma technizacji i uspołeczniania)" (Pamukchiev, 1991, s. 10). Przewidywalność kryzysu była duża. Można znaleźć wiele powodów niespełnienia się wyżej przedstawionego scenariusza. Nie wzięto na przykład pod uwagę stanowisk ekspertów. Praktyka dotychczasowej realizacji zmian instytucjonalnych i procesów transformacji wskazuje, że odbywały się one w trybie nakazowym z motywów politycznych i przy niewsłuchiwaniu się w argumenty ekonomiczne. W takiej sytuacji stosunek do „ograniczeń nieformalnych", jak nazywa je North, oraz przeciwstawny stosunek do reguł formalnych jest logiczny i symptomatycz-

ny. Gospodarstwa przyzagrodowe zaangażowanych w taką działalność mieszkańców wsi są przykładem zrównoważenia w okresie transformacji.

Transformacja systemu społeczno-ekonomicznego

Struktury polityczne i ekonomiczne modelu społecznego w Bułgarii uległy poważnej transformacji. Jednakże podczas transformacji wieś i rolnictwo utrzymywały swój stan zrównoważenia. Jest to drugi przykład zjawiska zrównoważenia. Reguły instytucjonalne diametralnie się zmieniły. Transformacja w Bułgarii polegała na likwidacji wszystkich struktur, utworzonych i funkcjonujących w ramach gospodarstw centralnie zarządzanych. Rezultat transformacji wynika z wyboru modelu przekształcenia systemu polityczno-społecznego. Kraje Europy Środkowej dokonały wyboru modelu demokratyzacji drogą społecznego rozwoju. Bułgaria przyjęła liberalną drogę procesu transformacji i budowania struktur demokratycznych. Powstały nowe instytucje i stworzono podstawy ich działania. W zmienionych uwarunkowaniach kultura instytucjonalna przybrała również inną formę. Ten fakt reprezentują następujące zjawiska makroekonomiczne:

- *Dominacja wartości dodanej wygenerowanej przez sektor rolny nad wartością dodaną sektora przemysłu:*
  1996 – region południowo-wschodni;
  1997 – północno-zachodni, północno-centralny, północno-wschodni, południowo-wschodni;
  1998 – północno-wschodni;
  1999 – północno-wschodni.
- *Dominacja wygenerowanej wartości dodanej w sektorze rolnym w relacji do nowo utworzonej wartości dodanej sektora usług:*
  1997 – region północno-wschodni i
  1997 – południowo-wschodni.

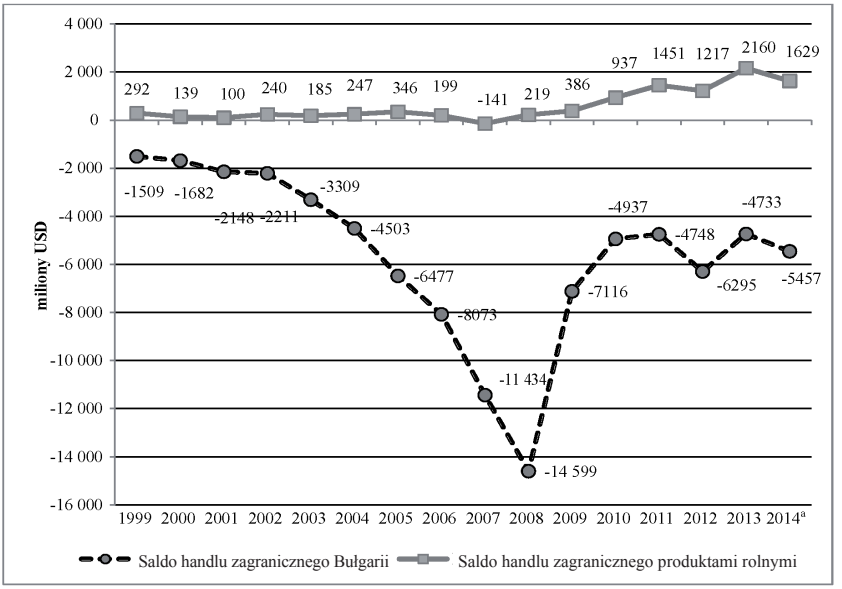
Te wyniki makroekonomiczne, wyrażane w postaci wartości dodanej brutto, potwierdzają duże znaczenie produkcji rolnej w okresie transformacji i przejścia do gospodarki rynkowej. Warto podkreślić, że ten sektor generuje w danych latach i poszczególnych regionach większą wartość dodaną aniżeli nawet turystyka. Zważywszy że w regionach północno-wschodnim i południowo-wschodnim koncentruje się turystyka basenu Morza Czarnego, powinno się kontynuować analizy mogące wyjaśnić fakt dominacji wartości dodanej pochodzącej z sektora rolnego, szczególnie w tych dwóch regionach. Na to pozytywne w sensie ekonomicznym zjawisko nałożyły się dwa główne czynniki. Duży wpływ na rosnący udział nowo utworzonej wartości dodanej i jej dominującego znaczenia wśród innych sfer działalności ekonomicznej posiada większy udział zatrudnionych w sektorze rolnym w tych regionach. W okresie kryzysu z lat 90. XX wieku rolnictwo pełniło rolę socjalnego buforu. Duża część ludzi w wieku aktywności zawodowej w sytuacji znalezienia się poza rynkiem pracy podjęła zatrudnienie w gospodarstwach rolnych. Prowadzenie produkcji rolniczej dało zatrudnienie zarówno im, jak i członkom ich rodzin.

Kultura instytucjonalna jako „zbiór historycznie ukształtowanych powszechnych (lub grupowych) wartości, norm i praktyk" (Kabakchieva, 2007, s. 128), jest czynnikiem zrównoważonego funkcjonowania bułgarskiej wsi i stanowi źródło zrównoważenia zachowania uczestniczących w bułgarskim sektorze rolnym w okresie zasadniczych zmian państwa i funkcjonowania jego instytucji. Transformacja socjalnego modelu w kraju doprowadziła bułgarskich obywateli do sytuacji kryzysowej. Znaczna ich część znalazła zatrudnienie w tym sektorze pierwotnym, pełniącym rolę socjalnego buforu. Ten sektor dowiódł swego znaczenia w kształtowaniu zrównoważenia gospodarki narodowej w okresie zmian ustrojowych czy sytuacji kryzysowych.

Akcesja Bułgarii do UE-27

Bułgaria jest pełnoprawnym członkiem europejskiej wspólnoty gospodarczej począwszy od 2007 roku. Jest to trzeci przykład zrównoważenia rolnictwa w nowych ramach instytucjonalnych. Akcesja do UE wiązała się z poważnymi wyzwaniami dla narodowej gospodarki. Ujemny bilans handlu charakteryzuje otwartą naturę krajowej gospodarki i towarzyszy mu utrata części dochodu narodowego. Prowadzi to z kolei do ponoszenia większych kosztów i utraty przez kraj coraz większej części PKB. Rysunek 2 zawiera informacje na temat przepływów handlu zagranicznego, biorąc pod uwagę kierunki z i do Bułgarii. Należy zauważyć, że we wszystkich okresach poprzedzających pełne członkostwo kraju w UE wystąpiło ujemne saldo handlu zagranicznego. Trend ten zaznaczył się wyraźniej po roku 2007. Inną cechą handlu zagranicznego jest saldo dodatnie handlu zagranicznego towarami pochodzenia rolnego. W przeciwieństwie do handlu ogółem, handel produktami rolnymi pozwala osiągać dochód. Jest to bardzo istotne przy próbie wykazania zrównoważenia sektora. Zmiana instytucjonalna z roku 2007 zarówno w odniesieniu do rolnictwa, jak i całego kraju nie ma analogii w całej historii kraju. Rolnictwo cierpi na poważny brak zrównoważenia strukturalnego. Udział produkcji roślinnej znacznie wzrasta w stosunku do produkcji zwierzęcej. W przypadku samych upraw też następują zmiany strukturalne. Dodatnie saldo handlu produktami rolnymi jest rezultatem głównie eksportu zbóż. Stanowi to efekt zmniejszenia się wpływu państwa na ten sektor i znaczących redukcji wsparcia przeznaczanego na produkcję rolniczą. Pomimo spadków odnotowanych w przypadku produkcji owoców i warzyw, zaznaczył się duży wzrost produkcji zbóż. Powodem tej sytuacji jest wybór określonego sposobu wsparcia rolników w Bułgarii. System jednolitych płatności obszarowych jest prosty w obsłudze, co prawdopodobnie było głównym argumentem przemawiającym za tym wyborem. System ten okazał się korzystny dla rolników prowadzących uprawy polowe, a w szczególności dla dużych producentów zbóż. Ten rodzaj produkcji, wspieranej środkami pochodzenia krajowego oraz z budżetu WPR, ma fundamentalne znaczenie w wypracowywaniu zysku. Inną korzystną cechą z ekonomicznego punktu widzenia, związaną z tym rodzajem produkcji, są stabilne i wciąż rozwijające się rynki. Zatem rosnący eksport zbóż nieco

rekompensuje ujemne saldo handlu zagranicznego. Otoczenie instytucjonalne, tj. ustalone reguły i mechanizmy funkcjonowania, ma niezaprzeczalnie pozytywny wpływ zarówno na sektor rolny, jak i na całą gospodarkę narodową.

[a] 2014 – dane wstępne.

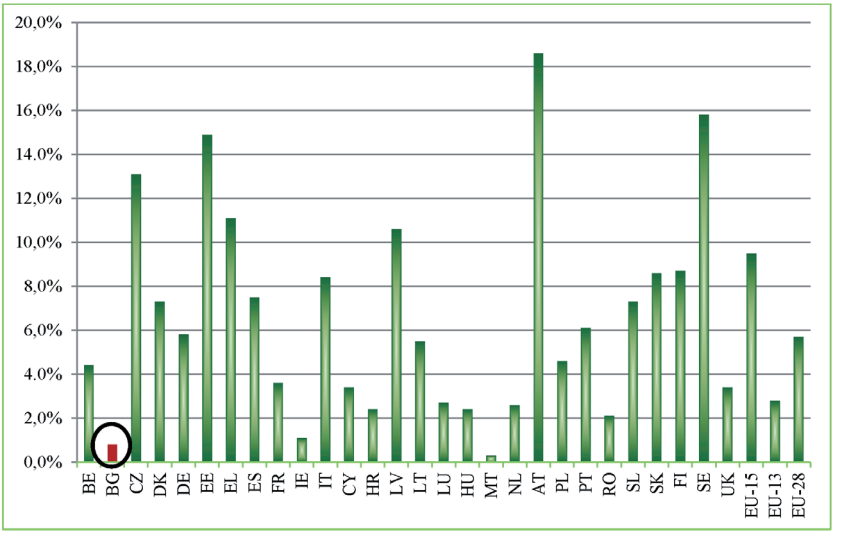
Rys. 2. Handel zagraniczny Bułgarii (miliony USD).

Źródło: Ministerstvo na zemedelieto i hranite. *Agrarni dokladi 2000-2015*, dane z National Statistic Institute, Agency „Customs".

Można zauważyć zjawisko dwubiegunowości pod względem strukturalnym i sektorowym. Szczegółowa analiza pokazuje problemy otoczenia instytucjonalnego, których pokonanie wpłynęłoby stymulująco na rozwój sektora produkującego w niezmiennych warunkach. W obecnej sytuacji w sektorze całkowicie dominują zboża. Obszarów wiejskich dotykają także problemy natury społecznej, niebędące przedmiotem prezentowanych analiz, zatem nie są one tu szerzej przedstawiane. Należy wspomnieć tylko o odnotowanym przez Krajową Agencję Skarbową zwiększeniu się liczby oszustw podatkowych w handlu zbożem.

Szanse zachowania stanu zrównoważenia

Przyszłość bułgarskiej wsi i jej sektora pierwotnego kształtują możliwości w zakresie prowadzenia produkcji zrównoważonej. Tezę tę można zobrazować istnieniem dostępnych, lecz nie w pełni wykorzystanych zasobów, które można by wykorzystać przez powiększenie powierzchni użytków rolnych przeznaczonych na rolnictwo ekologiczne i na obszary Natura 2000 oraz zwiększenie wskaźnika obsady inwentarza żywego w gospodarstwach. Istnieją też inne możliwości utrzymywania potencjału rozwoju zrównoważonego, które będą przedstawiane dalej.

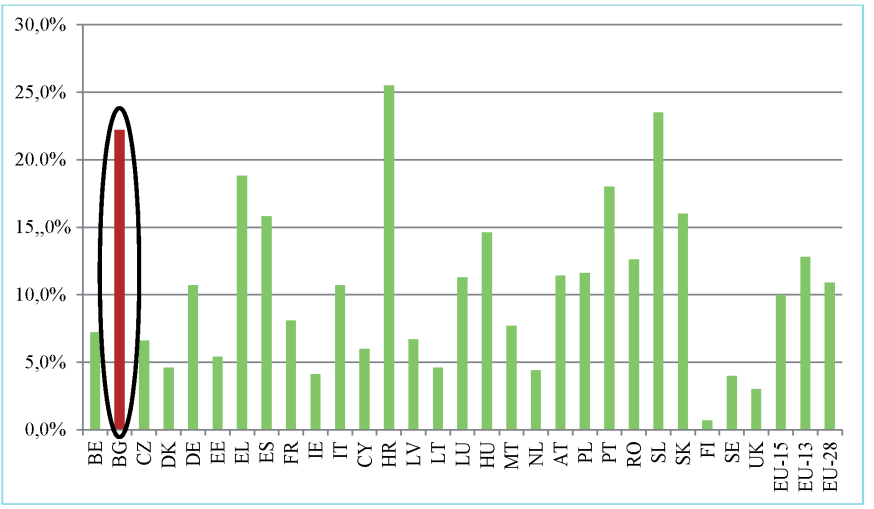

Rys. 3. Powierzchnia użytków rolnych rolnictwa ekologicznego (2012, %).
Źródło: European Commission.

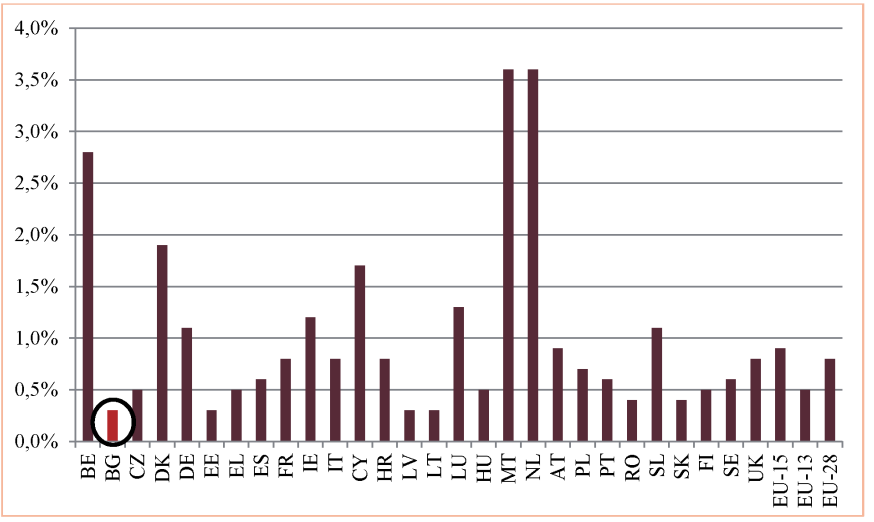
Rysunek 3 pokazuje bardzo duże możliwości dla prowadzenia produkcji rolnictwa ekologicznego w Bułgarii. Środowisko naturalne w kraju jest niezanieczyszczone i objęte ochroną. Zważywszy na rosnące znaczenie światowego rynku produktów ekologicznych, perspektywy zrównoważonego rozwoju tego sektora są optymistyczne zarówno w Bułgarii, jak i w innych państwach europejskich. Zrównoważeniu sprzyja porządek prawny zawierający się w polityce europejskiej, zharmonizowany z istniejącą już kulturą instytucjonalną.

Europejska sieć ekologiczna NATURA jest przedmiotem szczególnej dbałości instytucji unijnych. W tej sprawie obowiązuje trwałe porozumienie i zwiększony budżet na wsparcie rolników, których gospodarstwa leżą na obszarze tej sieci. Popyt na produkty pochodzące z obszarów NATURA 2000, wyróżniające się jakością, wzrósł w ostatnim czasie. Zróżnicowaniu też uległ asortyment towarów produkowanych w cyklu zamkniętym, które zwiększają wartość dodaną.

Wsparciem działań proekologicznych i nowoczesnych metod zarządzania są inwestycje w innowacje. Sprzyja to tworzeniu swoistych „start-upów", bardzo korzystnych ze społecznego i ekonomicznego punktu widzenia. Rysunek 5 przedstawia możliwości prowadzenia produkcji zrównoważonej w myśl zasad „restartu" czy „start-upu". Jednak w ostatnim czasie, pomimo znacznego potencjału pozwalającego na wypas i hodowlę zwierząt gospodarskich, zmiany instytucjonalne doprowadziły do całkowitej marginalizacji tej gałęzi produkcji. Na obszarze prawie 1/3 użytków rolnych w Bułgarii, będących łąkami lub górskimi pastwiskami, stanowiącymi siedlisko jednego z najrzadszych biotopów w Europie, paradoksalnie stwierdza się jeden z najniższych wskaźników obsady zwierząt gospodarskich przypadających na 1 ha UR (rys. 5).

Rys. 4. Powierzchnia użytków rolnych objętych siecią NATURA 2000 (2012 r., %).
Źródło: European Commission.

Rys. 5. Wskaźnik obsady zwierząt, 2010, liczba sztuk dużych/1 ha.
Źródło: Commission, „CAP Context Indicators, 2014 update", grudzień 2014.

Informacje zawarte na rysunku 5 stanowią punkt wyjścia do bardziej szczegółowej analizy prezentowanego zjawiska w przyszłości. Niska wartość wskaźnika obsady zwierząt stanowi przesłankę do głębszych analiz i potrzeby znalezienia rozwiązania wielu problemów nurtujących bułgarskie rolnictwo. Generalnie, te problemy zostały spowodowane przez zmiany instytucjonalne – w tym

nieprawidłowo przeprowadzone reformy. Powstała sytuacja jest rezultatem nałożenia się, w związku z transformacją, efektów pracy instytucji działających w poprzednim okresie oraz tych powstałych po akcesji do UE-27. Narosło wiele trudnych problemów o charakterze złożonym, wielopłaszczyznowym, nie zawsze dających się definitywnie rozwiązać. Przede wszystkim konieczne jest wykazanie woli politycznej i posiadanie głębokiej wiedzy eksperckiej osób zaangażowanych w ich rozwiązanie.

Zrównoważenie wsi i rolnictwa było również przedmiotem badań terenowych. Pokazały one między innymi, że w niektórych rejonach kraju ludzie trudnią się uprawą roślin lub chowem zwierząt nawet bez perspektywy otrzymywania wsparcia z funduszy unijnych. Na podstawie wyników badań empirycznych przeprowadzono analizę pt. „Świadomość ekologiczna rolników", w ramach projektu badawczego pt. „Transformacja narodowego systemu wartości i ich dostosowanie do modeli europejskich: rozwój świadomości ekologicznej jako wskaźnik przenikania europejskich wartości do społeczeństwa bułgarskiego" 2008-2012. Była to interdyscyplinarna praca badawcza pod kierunkiem prof. dr. nauk socjologicznych Anny Mantarovej z Instytutu Nauk Społecznych Bułgarskiej Akademii Nauk, realizowana przy wsparciu finansowym z Funduszu Badań Naukowych.

Pierwsze z dwóch przeprowadzonych w 2010 r. socjologicznych badań empirycznych wykazało, że w regionie Blagoevgrad, w którym występuje rolnictwo o małej skali, co czwarty ankietowany rolnik deklaruje zamiar powiększenia swej działalności związanej z rolnictwem. Taką opinię wyrażał też prawie co siódmy rolnik prowadzący zarejestrowaną działalność, z próby badawczej dotyczącej obszaru całego kraju w 2013 r. Przeprowadzone badania terenowe potwierdziły pozytywny stosunek rolników w Bułgarii do kontynuowania produkcji rolniczej.

Podsumowanie

Przeprowadzone analizy pokazują, że działalność rolnicza sprzyja zrównoważeniu, w myśl opinii, iż „od wieków produkcja rolnicza leży u podstaw budowania bułgarskiego społeczeństwa" (Hadjiisky, 1974). Fakt ten determinują korzystne warunki naturalne i wręcz unikalne warunki rolnośrodowiskowe, które sprzyjają prowadzeniu produkcji rolnej w Bułgarii. Sprzyja jej również długa tradycja społeczno-kulturowa zakorzeniona w świadomości mieszkańców wsi. Stanowi to podstawę zrównoważenia obszarów wiejskich. Niemniej jednak, istnieje potrzeba wprowadzenia zmian instytucjonalnych, obejmujących zbiór przepisów prawnych i mechanizmy kontrolne. Przy występowaniu korzystnego otoczenia instytucjonalnego, stworzonego dzięki aktywnej roli państwa, powstałyby warunki do uaktywnienia się czynnika środowiskowego, w celu podniesienia poziomu kultury instytucjonalnej i pokonania niektórych problemów rolnictwa. Istniejące od dawna podstawy zrównoważenia obszarów wiejskich w różnokierunkowym połączeniu z powstałymi instytucjami mogą spowodować ożywienie struktur produkcyjnych w niektórych regionach i zapewnienie wytwarzania produktów żywnościowych o dobrej jakości dla bułgarskich konsumentów.

Bibliografia:

Agrarnata kriza I kak da se izleze ot neia (1991). Sofia: BAN, s. 293.

European Commission (2014). *CAP Context Indicators – 2014 update*. December 2014.

Hadziiski, I. (1974). *Bit i dushevnost na nashia narod*. Sofia: Balgarski pisatel.

Iliev, I. (2004). *Ikonomikata na Balgaria prez perioda 1949-2001*. Sofia: PK D. Blagoev, s. 425.

Kabakchieva, P. (2007). Dvulikiat Yanus: Evropeyski pravila v postkomunisticheska sreda. Sluchayat SAPARD. *Sociologicheski problemi*, 3-4, s. 121-150.

Ministerstvo na zemedelieto i hranite. *Agrarni dokladi 2000-2015*.

Nonchev, A. (2015). Novata ikinomicheska sociologia: teoretichni dostizenia i savremenni predizvikatelstva. *Nauchni trudove na UNSS*. 2015, vol. 2, s. 19-55.

North, D. (2000). *Institucii, institucionalna promiana i ikonomicheski rezultati*. Sofia: LIK.

North, D. (2004). Pinosat na institucionalizma za pazbiraneto na ikonomikite v prehod. Lekcia iznesena prez 1997 g. *Media Times Review*. Fevruary: 1-2.

Pamukchiev, H. (1991). *Kriza v agrarnite otnoshenia*. *Agrarnata kriza i kak da se izleze ot ne*a. Sofia: BAN.

Stankov, V. (1990). Problemi na sobstvenostta I na stopanisvaneto v selskoto stopanstvo. *Ikonomicheska misal*, nr 10, s. 28-36.

Statisticheski godishnik na Balgaria. Sofia, Nacionalen statisticheski institut 2008-2015.

Stoyanov, Al. (2015). Sociologicheski analyz na ikonomicheskite neravenstva: problemi na metodologiata. *Nauchni trudove na UNSS*. vol. 2, s. 281-323.

PLAMENA YOVCHEVSKA
Agricultural Academy
Sofia

THE BULGARIAN VILLAGE: SUSTAINABILITY IN TRANSFORMATION MODE

Abstract

The report presents an attempt to raise certain questions, whose answers are probably the emanation of the Bulgarian village. What is the reason for its sustainability, manifested and outlined particularly in transformation periods? In periods of crisis the village is a social buffer of the society. The sustainability of the village is outlined in the report through a series of indicators.

The roots of this process could be tracked in the three-unit chain: man – nature – being. The contemporary rural community upgrades the etymological definition, identifying the village as a settlement whose population is engaged in agriculture. In support of the village sustainability thesis, the report undertakes to reveal the significance of the changes in CAP and its ecologization. The man and his habitat are among the priorities of the 21st century.

Keywords: village, sustainability, transformation, CAP 2014+.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 26.06.2017.

O ile nie jest to stwierdzone inaczej, wszystkie materiały na stronie są dostępne na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa 3.0 Polska. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB.